

Ki a tudós?

TUDOMÁNY FILOZÓFIA NÉLKÜL?

SCIENCE WITHOUT PHILOSOPHY?

Nyíri Kristóf

az MTA rendes tagja
nyirik@gmail.com

A filozófus Martin Heidegger írta 1938-ban: „A tudós eltűnik. Felváltja a kutató, aki kutatási vállalkozások résztvevője. Munkájának ez adja a friss levegőt, és nem tudományának ápolása. A kutatónak nincsen többé szüksége otthoni könyvtárra. Ezenkívül folyton úton van. Konferenciákon tárgyal, és kongresszusokon tájékozódik. Kiadók megbízatásaihoz köti magát. A kiadók határoznak most arról, milyen könyveket kell írni.”¹ Ki a tudós? Kérdezzük így: ki az, aki minden bizonnyal *nem* tudós?

Nem tudós a *fundraiser*: ő kereskedő, aki kutatási eredményekkel vagy azok ígéretével üzletel. Nem tudós a publikációkra és hivatkozásokra hajtó impaktfaktor-manipulátor, akinek igencsak megkönnyíti dolgát a ma divatos (szerző, évszám) referenciarendszer – amúgy ne felejtjük el, hogy a bölcsészírások túlnyomó többségét soha senki nem olvassa el, a természettudományos közlemények nagy része pedig utóbb hamisnak bizonyuló eredményeket állít.² Nem tudós az, akit elsősorban az érvényesülés önérdeke vezet – aki egyetemi állás reményében választ irányzatot és témát, és főnöke nézeteit fogadja el igazságként. És nem tudós az, akinek csak egyenletei és kísérleti adatai vannak, de nincs világképe, azaz elméleteit nem hatja át semmiféle filozófia.

Miért kellene a tudósnak, és jelesül a természettudósnak, filozófiai képzettséggel rendelkeznie? Albert Einstein írta egy levelében 1944-ben: „A történeti és filozófiai háttér ismerete biztosítja a függetlenséget generációnk előítéleteitől, melyben a legtöbb tudós szenved. Véleményem szerint ez a függetlenség, amit a filozófiai ismeretek tesznek lehetővé, különbözteti meg a pusztán iparost vagy szakembert az igazság valódi kutatóitól.”³ Werner Heisenberg az 1950-es években a humán gimnáziumok

¹ Koch Valéria fordítása nyomán.

² Lásd John P. A. Ioannidis klasszikus tanulmányát: *Why Most Published Research Findings Are False* (Ioannidis, 2005).

³ Koroncay Dávid fordítása (Smolin, 2011).

gyakorlati hasznaként a görög filozófiával való foglalatosság és ezzel az elvi kérdésfeltevés képessége – úgymond a Nyugat gondolkodásának legerősebb szellemi eszköze – elsajátítását említette.

Az a természettudós azonban, aki manapság a filozófiához fordul eligazításért, csalódní kénytelen. Az első tanulság, amellyel találkozik: újabban kétféle filozófia van, „kontinentális” és „analitikus”, melynek képviselői egymást kölcsönösen idiotának tekintik. Az analitikus táboron belül számtalan irányzat és iskola található, ezekben is különböző tematikai csoportosulások burjánzanak, az egyes csoportosulások tagjai főképp a csoporton belül kommunikálnak. Létezik persze diszciplínaként maga a tudományfilozófia is. Máig meghatározó alakjai Paul Feyerabend és még inkább T. S. Kuhn. A nyomukban kialakult uralkodó szemlélet szerint az egymást követő/felváltó tudományos elméletek egymással összemérhetetlenek, tudományos haladás nincs, tudományos igazság nincs, az „igazság” társadalmi konstrukció. Aligha olyan szemlélet, amely a természettudós, vagy akár a bölcész kutatásai számára gyümölcsöző háttérrel szolgálna. A „ki a tudós?” kérdés helyett ma előbb talán a „ki a filozófus?” kérdést kell feltennünk, célirányosabban persze a „mi a filozófia?” kérdést.

Hogy a filozófia eredetileg mi *volt*, az közismert: a bölcsesség szeretete, minden tudás foglalata, amelyről az elmúlt évszázadok során rendre leváltak a szaktudományok, leghamarabb a csillagászat, a matematika, a fizika, az orvostudomány, a klasszika-filológia, és utoljára – a tizenkilencedik század vége felé – a pszichológia. A filozófiának, egyfelől, az üres bölcselkedés maradt – a filozófia a tudományok ismerete nélkül üres, miközben a tudomány, ezt próbálom itt elmondani, filozófia nélkül vak –, másfelől, az a kettős kihívás, amelyet a bölcsélet tulajdonképpen modern/jelenkori feladatának tekinthetünk: a különböző szaktudományok valamiféle összeilleszthetőségének, egységének újra meg újra szükségessé váló fogalmi megteremtése⁴ – a tudásegész eszméjének képviselése⁵ –, továbbá, és legfőképpen, az új és legújabb tudományos eredmények közvetítése a mindennapi gondolkodás, a józan ész felé. A józan ész – bizonyos határokig – képes akár nagyon újszerű tudományos elméletek befogadására is; helytálló a mondás, miszerint az elmúlt korok tudománya alkotja a mai józan észet. A határok viszont, amelyeket a józan ész nem tűr átlépni: a világ objektív létezése nem vonható kétségbe; és világleírásaként csak az fogadható el, ami el is képzelhető – azaz vizualizálható.⁶ A „mi a filozófia?” kérdésre az a válasz, hogy sokféle filozófia

⁴ Lásd ehhez „A bölcsészet integratív szerepe” pontot a *Tudásfolytonosság* című előadásomban (Nyíri, 2020, 260.).

⁵ Lásd a *Szavaktól képekig: A tudomány új egysége* című tanulmányomat (Nyíri, 2005).

⁶ Mindehhez lásd részletesebben *Van-e objektív külvilág, és megismerhető-e?* című előadásomat (Nyíri, 2019) és a *Szemléletesség, avagy a tudományos realizmus láthatára* fejezetet a *Kép és idő* című kötetemben (Nyíri, 2011).

van, de a mai filozófia valódi hivatását csakis egyetlen irányzat, a *common-sense realizmus* teljesíti.

Hogy a józan ész számára a világ objektív létezése nem vonható kétségbe, ez szerencsére nyilvánvaló. Ám miért állítom, hogy a józan ész határain belül a vizualizálhatóságtól sem tudunk eltekinteni? Azért, mert gondolkodásunk őseredetien képies, a szónyelv történetileg és működésében ma is, mentális képekre és a képek nyelvére – az arckifejezésekre és a taglejtésekre nyelvére – épül. A vonatkozó szakirodalom tengernyi⁷, de hadd hivatkozzam itt csak – újra – Einsteinre. „Az írott vagy beszélt nyelv szavai” – nyilatkozta Einstein az 1940-es években – „semmiféle szerepet nem játszanak gondolkodásomban. Azok a pszichikai entitások, amelyek [...] a gondolkodás elemei, bizonyos jelek, illetve többé-kevésbé tiszta képek [...] [Ezek az elemek] ...az én esetemben mindig vizuális, olykor izommozgás jellegűek. A hagyományos szavakat vagy egyéb jeleket csak egy következő fázisban kell elkezdenem kínosan keresgélni...” Nem kétséges, hogy azok a szemléletes gondolat kísérletek, amelyekkel Einstein magyarázni szokta volt speciális relativitáselméletét, éppenséggel azoknak a gondolatmeneteknek feleltek meg, amelyek eredetileg elvezették felfedezéseihez. És döntő, hogy a mindennapi ember ezeket a gondolatmeneteket, éppen mivel vizualizálhatók, némi fáradtsággal meg is érti. A relativitáselmélet beépült a józan ész mai világképébe. Ehhez képest mondjuk az atomfizikusok által mostanára kiszámolt több száz részecske, vagy éppen a hűrelméletek által pengetett tíznél több dimenzió, egyáltalán nem fordítható le a képek nyelvére – a *common-sense* realista arra gondolhat, hogy a mindent magyarázó elmélet itt még várat magára, s hogy a szemléletes igazsághoz talán hamarabb vezet majd el egy nagy ötlet, mint a következő – csillagászati összegeket fölemészítő – szupergyorsító megépítése.

Visszajutottunk a *fundraising* – és ezzel persze az impaktfaktor-manipuláció – kérdéseihez. Ki a tudós, ki a sikeres tudós az egyetemek – az angol jelentésében vett akadémia – világában? Vajon ez a világ valóban a legkiválóbb kutatást és oktatást ösztönzi? S ha nem – mert nyilvánvalóan nem –, hogyan kanyarodhatunk vissza a kutatóegyetemek klasszikus képletéhez? S mi legyen az elképzelésünk az Akadémia – Széchenyi Magyar Tudós Társasága – jövőjéről? *Ki az akadémikus?* Aki az MTA tagja, nyilván. De tágabb értelemben talán: aki a tudós társaság közös nagy kommunikációjának résztvevője, aki műveltségével és kreativitásával, párbeszédben lévén tudós társaival, a tudományt nemcsak szervezi, és úgymond népszerűsíti, de új tudást is hoz létre.

⁷ Összefoglalásként lásd *Arcjáték és gesztus: Konzervatív nyelvfilozófiai kísérlet* című esszém (Nyíri, 2016), illetve bővebben a *Time and Image in the Theory of Gestures* fejezetet *Meaning and Motoricity* című kötetemben (Nyíri, 2014).

IRODALOM

- Ioannidis, John P. A. (2005): Why Most Published Research Findings Are False. *PLoS Medicine*, 2, 8, DOI: 10.1371/journal.pmed.0020124, <https://journals.plos.org/plosmedicine/article?id=10.1371/journal.pmed.0020124>
- Nyíri Kristóf (2005): Szavaktól a képekig: a tudomány új egysége. *Magyar Filozófiai Szemle*, 3, 381–410. http://real-j.mtak.hu/5936/1/FilozofiaiSzemle_2005.pdf
- Nyíri Kristóf (2011): Szemléletesség, avagy a tudományos realizmus láthatára. In: Nyíri Kristóf: *Kép és idő*. Budapest: Magyar Mercurius, 7–28.
- Nyíri Kristóf (2014): Time and Image in the Theory of Gestures. In: Nyíri Kristóf: *Meaning and Motoricity*. Frankfurt/M.: Peter Lang Edition, 121–143.
- Nyíri Kristóf (2016): Arcjáték és gesztus: Konzervatív nyelvfilozófiai kísérlet. *Korunk*, április, 3–9. https://epa.oszk.hu/00400/00458/00546/pdf/EPA00458_korunk_2016_04_003-009.pdf
- Nyíri Kristóf (2019): *Magyar Tudomány*, 2, 167–173. DOI: 10.1556/2065.180.2019.1.1, https://mersz.hu/mod/object.php?objazonosito=matud_f17335_il
- Nyíri Kristóf (2020): Tudásfolytonosság. *Magyar Tudomány*, 2, 252–261. DOI: 10.1556/2065.181.2020.2.11, https://mersz.hu/hivatkozas/matud_f34830#matud_f34830
- Smolin, Lee (2011): *Mi a gubanc a fizikával?* (ford. Koronczay Dávid) Törökbálint: Akkord Kiadó